

Idők hullámai narratívákban, az identitásformálás szcénáiban

A. GERGELY ANDRÁS

MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet

Erdélyiség, transzilván örökség, kirajzások, Forrás(ok) körei, alkotó identitások... Puha felhőként ölelik körül az erdélyi irodalmat, a magyart persze, melynek árnyékai és sugárzó hője más-ként-másként hat nemzedékekre, hatalmakra, irodalmi sajtóra, közéletre. Autonómia, illeszkedés, öntörvényűség, adaptáció... – elvárásrendek, normák és célrendszerek a hogyanlétben, a megmaradás körül, az elvárások és dacolások miliójében.

De vajon leírható-e a létmeghatározás, korszakos identitás, hovátartozás-választás abban a dimenzióban is, melyben a szavak már nem belülről, a jelentések nem saját körön innen konstruálódnak, hanem kívülről, távolról, próbára tevően. Nem az örök ellenféltől, nem a Szörny és a Szépség viadalában, hanem a fennmaradás és kultúraörzés intim közegéből. Önmegadás és vállalás, nehéz sors és maradandósággal vegyes akaródzás, csakazértis-másság és bárhováis-kötődés dilemmái között.

Távolabbról nézve megannyi kutatás és helyzetelemzés, vallomás és esettanulmány mint ha azt mutatná, hogy egyes (pl. etnikai- vagy vélemény-kisebbségi) identitás-csoportok és kultúrák beilleszkedésének nemcsak külső kényszerei vannak, hanem az adaptációs folyamatban környezeti és természeti és humán formák *együttesen* hatnak, vagyis ezek egyenként is jelentősen, együttesen pedig *szükségképpen* olyan fizikai és szociokulturális átformálódást eredményeznek, amely a *fennmaradás feltételeként a kultúravesztést tételezi*.

Kérdésként fogalmazható ez esetben is: miért tételezzük a térségi vagy regionális identitás egyneműségét, miért tartjuk ezt kiemelhető értéknek, ha közben minden érintett társadalmi körben akár *sokszorosabb a változás, mint a maradandóság...?* Vagy, mint arra az ismert régió-tanulmányában Pierre Bourdieu negyedszázaddal ezelőtt fölhevítte a figyelmet: mi történik akkor, ha a kódolt, elfogadott, fölmutatott identitások mellett létezik egy másik, egy rejtett-rejtekező, megbélyegzett, tudatalatti, vélelmekben és mentalitásokban rögzült helyzet tudat is, amely nem reprezentálódik, nem jelenik meg a politikai, kulturális, regionális palettán, avagy nem mutatkozik a térbeli kormányzás elemeként...? A régiók a konvencionális felfogásokban mint az identitás szociálpszichológiai, közösséget konstruáló, vagy akár virtuális teret körülrajzoló megjelenésmódjaiként jelentek meg, de már ott is több rétegben mutatkoztak. Számos esetben kiderül, hogy kutatásaink alanyai hajlamosak magukat egyfajta „*régióba fogalmazni*”, próbálkoznak *térségi identitást építeni* abból, ami egyetlen személyiség, egy aprócska szubkultúra, egy szinte „szóra sem érdemesnek tűnő” lokalitás esetében nemhogy pusztán megjelenítésmód lenne, de inkább csak alapfeltétel ahhoz, hogy egyáltalán létezessen. Másképp szólva: a térségi identitásnak nemcsak árnyalatai vannak, hanem ezek nemegyszer inkább szerepek, játsszámák, kísérletek, egyezkedések, kizárások és bekebelezések, semmint állandósult entitások formái.

Az árnyalt és sokrétegű identitásban nemegyszer megjelennek képzetek, normák, értékek, kivetítések, víziók is – amiként például a nemzetek esetében (erre, mint emlékezetes, Benedict Anderson hívta föl a figyelmet a „képzelt közösségek” konstruktumairól szólva), amelyek alkalmilag akár nem is egy, hanem többféle *policy*ba ágyazódhatnak, megértéssel és megoldással kecsegtető cselekvésmódokat generálhatnak, vagy egyszerűen teljesen praktikus térpolitikai, nyelvpolitikai, törvényalkotási, pártirányítási, területi politikai, érdekkapcsolati, szimbolikus politikai vagy etnikai tagoltsági kérdésekbe illeszkedhetnek, noha tartósabb vagy végérvényes változásokat nem eredményeznek. E technikák, stratégiák, forgatókönyvek vagy etno-logisztikai megoldások olykor valamiféle neo-tradicionális birodalomépítés eszközeinek tűnnek a hatalom vagy a vele szemben álló társadalmi érdekmegjelenítés számára, a leggyakrabban azonban csupán elfedni hivatottak szociális kérdéseket, belső megosztottságot, etnobizniszt vagy hébe-hóba (de korántsem túl ritkán) némi kisebbségstatisztikai zsonglőrködést is. Az efféle „politechnika” egyúttal azt a technikai sokszínűséget, megoldási szaktudást, ügybonyolítási gyakorlatot és a problémák orvoslására irányuló gyógymódot is tartalmazza, amely éppúgy lehet asszimilációs technika, valamiféle integráció varázsszövege, vagy bizalmi alapú politizálás ésszerű érvényesülési módja is. A Kárpát-medencén innen is, túl is...

Az asszimiláló folyamatoknak az a kérdése, ki van „belül” az adott helyen, és ki van „kívül” e szférákon, rendszerint olyan identitás-politikák formálódását segíti, amelyek a *kontrasztok csökkentése* révén kívánják elérni a csoportkülönbségek skálájának redukcióját a „nemzetre” hivatkozó szocializációs, kulturális, pszichés és történeti összefüggésrendszerben. A nemzeteszemlék alapjátéka az *egyesítés-összesítés, a homogenizálás és esszencializálás*: mindez azonban sokszor éppen az identításokra hat ellenkezőképpen, erősítőleg, lokalizálóan és radikalizálóan..., mintha bizony „természeti tényekről” lenne szó (bővebben ír erről Geertz 1998). A jelenkori Magyarországon (egyebek közt éppen ezért, s Erdélyben, Litvániában, Törökországban vagy az Európai Unióban éppúgy) számos *kizárás* és *alávetési* technika figyelhető meg, melyek a helyi (és/vagy nemzeti) kultúra állapotától, kohéziós erejétől függően a megtűréstől az erőszakos alávetésig számtalan politikai-kulturális narratívát tartalmaznak: a legváltozatosabb formákban folyik a nemzetépítés annak ellenére, hogy a nemzeti állam mint történeti formáció jócskán veszített jelentőségéből; minduntalan jelen van az etnocidium számos jele, vagy legalább ennek félhető lehetősége; minduntalan folyik az etnikai szféra marginalitásba szorítása és megrekesztése; elvitatódnak lehetséges autonómiák; új nyelvtörvények születnek, az államok előzékenyen serkentik a kulturális hasonulás megtörténését, interaktív szintre emelik olykor az etnoszféra követelésrendszerét, de elmaszatozni is próbálják az etnikumok megalkotta határokat és mintákat... Ezek a technikák és technológiák nemegyszer teljességgel demokratikus mezbe öltöztetettek, máskor erőszak-gyanúsak, de nem könnyen megvédolhatóak, egyéb esetekben pedig egyszerűen csak folytonos manipulációk lenyomatai, akut formái.

Úgy vélem, a haszonelvű politikai technika célja és kiteljesült érvényesítései olyan pragmatikus megfontolásokra épülnek, melyek (például a regionális politikák, térségi identítások, interkulturálisan kódolt érintkezési módok esetében) a társadalmi szolidaritás-hiányokra támaszkodnak, s védtelenné teszik vagy tehetik az etnikai és lokális csoportokat... – ha úgy mond nem állna mögöttük vagy fölöttük védernyőjével az áldásos hatalom. Ugyanakkor nem kizárt, hogy mert a társadalom etnikai csoportjainak önerős szerveződése és egymásközti alkufó-

lyamatai éppen ekként sérülnek, s mivel az állami-intézményi atyáskodás egyre hatékonyabban jelen van és beavatkozik (pl. etnobizniszt serkent, szegregációkat épít ki, megosztja a térben együtt létezőket vallási, politikai vagy gazdasági alapon stb.), így a hatalmi véderő és az „egység” keresése lehetetlenné teszi az *autonómia-igények és interlokális kooperációk érvényesülését*. Vagyis az etnikai kérdéseket, asszimilációs hullámokat „kezelni képesnek” látszó hatalmi beszédmód azt a – csakis magamagához mint minden megoldás bölcs kézbe tartójához irányított – *lojalitást* igyekszik kitermelni, amely révén a status quo nem változik, viszont ezzel doktrinális alapra helyezi a történet történelmet és akut folyamatokat, melyek fő célja végső soron nem a helyi kulturális önállóságok harmóniája, hanem a de-lokalizált, de-etnizált világok kiépítése és egynemű kezelése, egyfajta „statisztizálható régióba” gyömöszölés érvényre juttatása. Megközelítésemben tehát arra helyeztem a hangsúlyt, hogy a régió és a regionalizáció kívülről is, belülről is épül, de önálló entitásként a regionális identitás csakis akkor képes fennmaradni, ha a mélyén zajló és körülötte sodró mozgások az autonómiák és kooperációk, szomszédságok és harmóniák feltételei szerint hagyják működni. Hogy hagyják-e, ez gondolatmenetem vitára ajánlott kérdése inkább, nem pedig politikailag hangolt minősítés kíván lenni.

Szavak és valóságok identitásához

A modernizáció és a térségi útkeresés másfajta valóságához, de a Közép- és Kelet-Európában bevett identitások rendszeréhez közelít elemző esszéketében az együtt élő kultúrák mentén Victor Neumann temesvári egyetemi tanár is, kinek a *Homo Europaeus* történetéhez fűződő teoretikus megközelítése a „történelem vége” vitához hozzájáruló sajátos szempontrendszert hozott már korábban is. A bánáti zsidóság történetével, a román nemzeti és értelmiség-történettel és az etnonacionális államisággal foglalkozó kutató a politikai identitások román és magyar „típustanával” jelentkezik könyvében,¹ mely népcsoport-kapcsolatokban és a német felvilágosodásból jövő nemzetépítési koncepcióban talál összehasonlítási felületre. A kultúr-nemzet és nemzetállam romantikus felhangjaitól a „vér és szellem” középkori örökségén át a patriotizmusba fordult kulturális kódok felé hajló teóriáig felvonultatja a polgárosodásban érdekelt népcsoportok kapcsolati státuszait, a „magyarságépítés” és a „keleti népek” kapcsolattörténeti törekvéseit (kulturális múltképzetek, akadémia, nyelvhasználat, nemzetiségek helyzete és szabadságai, a „kultúr-magyarság” és államiság reformkori ügyeit, az egyházpolitikákat, a zsidóság emancipációjának verzióit), párban a román néptudat, származástörténet, törzs és család, székely és szász, nemzeti fennsőbbiség és etnikai nemzet koncepcióinak vitáival. A főképp német, részben magyar, s csekélyebb mérvű román szakirodalomra épülő nagyesszé szinte rövid kivonata a keleti és nyugati határnépek, találkozások, kereszteződések vagy „kiválások” nyugati világokban oly kevésbé megértett kuszaságának, helyenként (nem ok nélkül éppen) temesvári hivatkozásokkal.

¹ *Der Nationsbegriff in Zentral- und Osteuropa. Eine Studie zur politischen Identität der Rumänen und Ungarn.* Institutul European, Iași, 2013, 63 oldal

Neumann, kinek magyar tudományos szcénában is közkézen forog néhány írása, a szó gazdag értelmében vett kelet-európai esszéahagyományok mentén tálalja mondandóját, hangulati tónusában éppenséggel a korábban már kötetformán taglalt román nemzettudat kulcsfogalmainak (*Key Concepts of Romanian History* 2012) és az értelmiségi nemzetépítés (*Essayson Romanian Intellectual History* 2008) főbb irányainak jelzésével, de rövidre fogott vázlatával. Hangsúlyai a nép és népcsoport, nemzet és állam, individuum és közösség tematizálhatóságán vannak, jelesül az identitások és értelmezési konnotációk terhével viselős nemzettudat-építési vagy öntudatfejlesztési stratégiákon, ezek mentális előzményein és hagyományain. Maga az esszé, jó értelemben vett leíró tanulmány rejtetten és kiemelten, mintegy „németes” tónusban, bőszes hivatkozásokkal és idézetekkel közelíti meg a német hagyományú nemzetfogalom és „népi kultúra”-tartalom hagyományait, ezeknek a szóbeliségre, írásbeliségre épülő narratíváit, végkimenetelükben pedig a valóság-rekonstrukcióra kiható, értelmező elméleteket generáló eredményeit. Valahol a történetiség töredékeire, az idők hullámaina követő narratívákra, az identitás formális eszközeire és képzeteire építő szcénában fogantak mindeme remények és szó-mágiák, a társadalmi és történelmi szerepek megformálására szinte csak a „szavakon túli” világokban került már sor – avagy felvilágosodásokban és megvilágosodásokban, víziókban és színpadokon, nemzetvitákban és eredetkérdésekben, ideológiákban és közösségformálásokban. A szavak és valóságok, rábeszélések és mellébeszélések kérdéseire rávilágító esszékötet maga is részt vállal a szókatedrálisok konstruálásában, megvilágítások és megértések gyakorlatában. Épp ezért fontos, amiről részletesebben is szól, a térségiség és a *térfelosztás* számos más jelenségére is legalább néhányra. Ilyen példaképpen a törekvés, melyben a politikai centrum és az alárendelt *térségek viszonyát* voltak hivatottak hierarchizálni az uralmi érdekek. Hasonló, de mélyebb tagolás volt érzékelhető a szocialista korszakok vidékpolitikájában és ágazati területfelosztási játszmáiban, s még intenzívebb térátformálás mutatkozik a második és harmadik Orbán-kormányzat igazgatási és területrendezési stratégiáiban. Bourdieu az ilyen helyzetről úgy fogalmaz, hogy minden autoritás jogi aktusként kodifikálja működését – ám a szimbolikus szférában nemcsak az elismert a legitim, hanem a tekintélyen túli performáció is, vagyis az, hogy legitimként fogadtat el olyan határdefiníciót, amely kijelöl és megvon, feloszt és értékkel, felidéz és viszonyt határoz meg, tehát objektív valóságnak tüntet föl szubjektív célkitűzéseket (Bourdieu 1985). A térségszervezés realizálódása, az új térszemlélet alakítása egyfelől a határmenti terek térkonstrukciós folyamataiban, másfelől az uralmi tér privatizálásának gyakorlatában (területpolitika, földtörvény, új birtokpolitikai stratégiák, határmentiség-támogatás, kisebbség-támogatás stb.), s az önkormányzati vs. állami vagyonok átrendezésében, s folyamánként a stratégiai ágazatok új tulajdonosi szerkezetbe átrendeződésével együtt járó térbirtoklási hitbizomány-kibocsátás is.

A Változás korszakában az új politikai rendszer új önkormányzati törvénykonceptiója is azt a *jelképes térátrendezést* vázolta 1990-től (s napjainkban is hasonló a helyzet az erdélyi autonómia-viták és székely önreprezentáció terén), amely új, „objektív” startvonalról indította a településeket az önkormányzati önállóságért folyó mezsei futóversenyen, de elfeledni látszott az induló előnyök és hátrányok, az eredendő egyenlőtlenségek tényét és a versenyzők súlycsoportkülönbségeit, amivel versenyhátrányokat alakított ki az önkormányzati és közpolitikai szcéná-

ban, egyúttal megadva a módját a régi rendszer spillerjeinek a győzelmes befutáshoz, ügyes privatizációkhoz, ágazati érdekek magánosításához, kíméletlen piacnyeréshez. E korszaknak a rendszerváltás pillanatai előtt már megvoltak biztos bázisai, azután a privatizáció folyamata igencsak kedvezett, érdemes visszaemlékezni a gyár-, hírlap-, bank-, kastély-, nyaraló- és szálloda-eladások, nyugati részvényjegyzések és ágazati érdekeltségek szabadpiaci fellendülésére, magyarán a tőke- és *tér-kiárusítás* társadalmi ellenállást is kiváltó akcióira. A kormányok korszakos ideológiája a rendszerváltás kezdete óta az „azé a tér, aki *belakja*” volt, lett légyen szó kárpótlási földekről, önkormányzati lakáspiacról, tudomány- és kultúrafelügyeletről, privatizációs érdekszférákról, nyelvi-kulturális autonómiáról, megélhetési esélyekről, fejlesztési térségekről stb. – mindenütt a térbirtoklás előjoga alapozta meg az önvédelemre bátortalan helyi közösségek vagyonfosztását, gazdasági és mentális terük elorozását is. Szintúgy megképződtek a *térfoglalás* helyzetei a bankszférában, a tulajdonviszonyok számos új körülménye közepette – ahogyan Habermas írja: „a gazdaság és a közigazgatás valóban túlnőtt az életvilág horizontján”, emiatt a társadalom „tényleg annyira bonyolulttá vált, hogy aligha tárja fel magát belülről úgy, mint egy strukturális összefüggés dinamikus egészét”. Holott – folytatja –, „a funkcionálisan differenciált társadalom decentrált; már nem az állam a politika csúcsa, ahol az osztársadalmi funkciók összecsomósodhatnak: úgy tűnik, minden *perifériává* vált” (Habermas 1994: 341).

Ugyancsak a nyilvánosság előtti *térfoglalás* és *térvesztés* szép szimbólumai lengték körül a pártok és politikusok szimbolikus helykeresését is, sóhajtások és győzelemmámorok jelezték ugyanazt a *térbirtoklási* vágyat, a territoriális jelenlét manifesztálódását, amellyel tele volt a sajtó, a televíziós választási műsorok, a helyi választáskutatási beszámolók és más kampányeszközök több cikluson átívelő szimbolikus politikája. Merthogy szintén a tér birtokbavételének, „elsajátításának” példáit találjuk a képviselő-választási reklámok, szórólapok, nyilvános hívőtoborzások alkalmával megfogalmazott etnikai, kistérségi, települési vagy csoportérdekek „fölvállalása” esetében, a békemenetekben, a kormányellenes demonstrációkban, a 2012-es diák tüntetésekben is. De hasonlóan alakult a nemzetiségi nyelvek, kisebbségi kultúrák, határmenti térkapcsolatok és körülmények javításának vállalása számos *térfoglalási* programban, a választóterületi megosztottság és a kettős állampolgárság megadásának határokon túlterjeszkedő szimbolikája révén, a Horthy-restauráció és a „Trianonozás” hangzatos szlogenjeinek pártfeladattá vagy kormányprogrammá erősödött miliójében is. (S az itt előhozott néhány példa bár konkrét, de korántsem egyedi; a térbeli társadalmi struktúrával nincs annyira szoros összefüggése a kampányos politikai eszköztárnak, hogy ne használhatná ki a maga érdekében, s ne tehetne úgy bármely politikai szereplő, mintha tértudata éppoly személyes lenne, mint a helyi társadalomban élőké. Éppen elegendő, ha egy helyi térstruktúra, az ott élők által rendszeresen birtokolt-használt tér kvalitatív, minőségi többletére utal egy politikai narratíva (vö. „Magyarország a magyaroké!”, „Románia a románoké”, „nem leszünk többé gyarmat!” stb.), a kulturális és pszichés szűrőkön át érvényesülő tértudat máris eszmei közösséget teremt politikus és társadalom, politikai párt és választói, politikai akarat és külföldi magyarság rokonszenve között). Mint Mérei Ferenc írja: „Az utalás – az élményközösség szemantikai többlete”. Vagyis a kollektív érdeket vagy értékeket hordozó szimbólum alkalmas arra, hogy „sajátos közösségi utalási lehetőség, a kommunikáció társadalmi kiterjedésű hatásfokozó eszköze” legyen (emlékeztet Buda

1993: 144), az utalás mintegy metaforikusan is a kollektív birtokbavétel, jogos tulajdonlásigény, a restitúció elvének historikus provokációkénti használata során nyeri el jelentéstartalmát, következőképpen a *társas tér kisajátításának jelképeként* érzelmileg motivált ellenállást vagy támogatásbiztosítást tesz lehetővé.

Nem térek ki a szimbolikus politika olyan direkt jegyeire, s nem vehetem sorra azokat az empirikus tapasztalatokat sem, amelyekről a romániai rendszerváltás folyamatában a csíkszeredai antropológusok készítettek kimerítő publicisztikai leltárt (emlékműállítás, templomépítés mint szimbolikus térfoglalás, migrációs folyamatok stb.; lásd Biró – Oláh 1993; Bodó – Biró 1993; Túros 1993) vagy kolozsvárit (Feischmidt 2005). Ezek az elemzések is igazolják azokat a megfigyeléseket, amelyek szerint a perszonális, a velünk született tértudat és az erre épülő térstruktúra észrevehetően két egységre: 1) a rendszeresen birtokolt és 2) a csak alkalmilag látogatott-használt térre tagolódik. A tér részei nem csupán kvantitatívak, hanem személyesek, kvalitatív tartalmúak is, mindig kulturális és pszichés szűrőkön átengedettek, ugyanakkor instrumentálisak is, végül is mindez egyfajta *társadalmi térhasználattá*, funkcionális mikroterek személyes „birtoklásává” áll össze. Éppen ezért a szimbolikus szférában is értékelhető néhány jelenségről legalább említést kell itt tenni, amelyek egy *kommunikációs tér* átalakuló belső szabály- és jelentésrendszeréről vallanak.

A térhasználat ősi szimbóluma a *térbirtoklás* kifejeződése a „kint” és a „bent” fogalmaival. Ezeket olykor a közbeszéd fordulatai őrzik és hangzatosan formálják meg azokat a szimbolikus *tér-beélési* jelenségeket, amelyek politikai konnotációja lényegében egyértelmű, azonban kritikai, ironikus, szimbolikus vagy metaforikus tartalmaik eltérő értelmezéseket, érzelmi „többletet” is rejtenek, így változatos (leginkább talán morális, beavató, áttekintő, intimizáló, távolságot tartó stb.) jelentéstulajdonításra adnak módot.² Érdemes itt utalni Marcuse precíz megfogalmazására: „A szintaxis, a nyelvtan, a szókinccs erkölcsi és politikai tetté válik. (...) Ily módon a közlés egy egyénfölötti jelentésrendszert „individualizál”.³ S Mary Douglas is utal „morális rend”-teóriájára, amely szerint a „minden egyén lényében ott húzódó” határok voltaképpen olyan *szimbolikus határok rendszerét* adják ki, amelyek átszövik a mindennapi élet egész térnumát, mivel mindegyik határhoz meghatározott cselekvésmenetek és morális elkötelezettségek tartoznak. A *szimbolikus viselkedés* a társadalom életének nyugodt, megállapodott szakaszaiban a *morális rendet* jeleníti meg, de ha ennek körülményei bizonytalanná válnak, ha a társadalom szereplőinek pozíciói megváltoznak, akkor a társadalom megosztottsága, kulturális határok menti felszakadozása az addigi konszenzusok megbontásának előidézője lehet (írja Hofer 1992: 41–44). S egyúttal – teszem hozzá én – megteremtője egy új, rituális összetartozás-élménynek, elősegítője új *határ*-definícióknak és szimbolikus térfoglalási aktivitásnak, birtokbavételnek, bekebelezésnek és kirekesztésnek is. A magyar rendszerváltás hajnalán, a reformkörök, találkozók, konszenzuskeresési törekvések mellett korántsem volt mellékes pl. a temesvári forradalom vagy a

² Számos válogatás készült ezekből, a legátfogóbb kampányelemzések közé tartozik Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor *Értékválasztás 2002* című kötete (Új Mandátum, Budapest, 2003); vagy az előzményekről „A kivüállás pátosza és védtelensége” fejezet *Szereposztás*. Vita Kiadó, Budapest, 1991. kötetükből.

³ Marcuse, Herbert 1990 *Az egydimenziós ember*. Kossuth, Budapest, 220.

vásárhelyi pogram, a '89. március 15-i budapesti tömeges demonstráció, a Nagy Imre-temetés, a vízierőmű-ellenes élőlánc és más, *földrajzi és társadalmi-politikai térben* is kifejeződő tömegesség, fizikai jelenlét és bizonytalan kimenetelű, mégis demonstratív hatáskeltés. Az 1989-es rendszerátalakulás ünnepi pillanatában az NDK politikai „menekültjei” is a „*lábukkal szavaztak*”, miként azóta is a hazai országgyűlési képviselő-választásokról *távolmaradó* szavazópolgárok, a munkát vállalni külföldre távozó is. E fizikai térhasználatot jelképező szerepviselkedésnek számos további térbeli megjelenítődésére is fölfigyelhettünk a közelmúlt évek során. A politikai örökséggel vívott küzdelemben és a parlamenti frakciózások során például kialakult a parlamenti képviselők „átülésének” megtűrése és formai legitimálása; a hajdani szektás merevség szerves folytatásaként a pártok életében egyre gyakoribbak a párttagság-felfüggesztések és *kizárások* mint exkommunikációs gesztusok: aki nincs velünk, az ellenünk, s így tovább – mindmennyi *térbeli elkülönülést* hangsúlyozó politikai játszma. A rendszerváltók sugalmazta *tisztogatás*, „*tavaszi nagytakarítás*”, a média „*megszállása*”, az ellenvéleményt fogalmazók „*utcára tétele*” ugyancsak a hatalmi harc belső konfliktusmegoldásainak *térbeni* kifejeződésére utalnak. Viszont erőszakos *tértágító* gesztusnak minősült a szocializmus kori „nép” helyett a „*nemzet*” nevében hatalmat gyakorló rendszerváltó („első demokratikusan választott”) kormány (mint afféle „kollektív szülő”) önlegitimációja, ami (már kormányprogram formájában is) a „*távoli jövőbe*” fogalmazott ígéretként szintúgy egy meghosszabbított társadalmi-történelmi idő térbeni kiteljesedését sugallta, „*A múlt elkezdődött*” szabadelvű szlogenje, „*az erő velünk van!*” kormánypárti üzenete a 2014-es választási kampányszövegek között is.

A térhasználatnak ezeket a jelenségeit bizonyonnyal szedett-vedettnek, ráfogásosnak, mesterkéltnak lehet nevezni. De valójában a társadalmi térhasználat, sőt a tér-képzetek térképén egyre kisebb térség jut immár a „szuverén” állampolgárnak, s egyre növekvő mértékűvé lesz az (egyelőre leginkább csak szimbolikusan) elorzott terület, amelyet a politikai szféra kaparint magához számos jelentéstartó trükkel, a megszállás jeleivel, a fennhatóság szimbolikus technikáival és metaforáival. Annál is harsányabb mindez, hogy mert a politikai fennhatóság, autochton jogosultság, életképes perspektíva a felvilágosodás óta erőteljesen a közösség és egyén dichotómiájában fogant, az egyén teste és a társadalom teste mint „a politika” meghatározta test az autonóm (szabadságot átélő) megtestesülés elvitatásával, az erőpolitika korélményével telítődik immár; az erő kultusz harsánysága mint kormányzati akarat, a hatalom akarásának, megtestesült (vagy testületiségbe inventált) formája oly módon dül időnként a védtelen testű személység körül, hogy az archaikus és patriarchális nembeliség-felfogást még biztonságosnak is lehetne látnia, hisz a test ereje mindig viszonylagos, a tömeg ereje mindig totálisabb, a túltengés kétharmada mindig erő-retorikával és az osztatlan egység követelményével harsány. A testben, hangban, testiségben és testületi egységben (pártegységben, államegységben, akarategységben) rejlő szimbolikus tőke a nyelv révén direkt uralmi tőkévé konvertálható eszköztár, uralmi térség kisajátításának, mentális gyarmatosításnak is örök eszköze... És akkor itt még leginkább a makropolitikai dimenzió meg a nyelv viszonylatában tájékozódunk, amihez a mikropolitikai (például települési, kistérségi, választási körzeti) dimenziók is súllyal tartoznak: Marc Abélès például a saját terep kutatásának konklúziójaként egyenesen „virtuális geográfiaőről” beszél, mikor egy települési tér és lakóinak a politikai képviseletre gyakorolt hatóterére, családok, rokon-

sági terek, intim érdekezők kimutatásával a politikai képviselet terében lehetséges trendek, hosszú időtávú folyamatok jelenlétére világít rá.⁴

Rövidebben: a *térben élés* és a megnyíló új terek, térközök, a kialakuló új korlátok és szabadságok mind a valóságos, mind a szimbolikus politikai szférában, így a politikai nyelvben is megjelennek, s olykor a maguk jelentésterét a jelképiség felől a valóságosság, a tényszerűség és térbeliség felé tágítják. Sőt, nemcsak a nyelvben, hanem a jelentéses térkiszajátítás olyan szakrális szférájában is ugyanezt tapasztaljuk, amilyen például a kegyelet. A térhasználat egy szimbolikus tradíciójáról, a történelmi emlékhelyek és demonstrációs útvonalak kultuszképző hatásáról szóló (fent említett) analízisében az etnológus Hofer Tamás „sűrű leírásban” taglalja a politikai hatalom túréshatárain túli szimbolikus történelem-visszavétel tényleges hatását egy politikai természetű társadalmi akcióban, az 1989 márciusi eseményekben. Hofer írásában a *tér jelentése*, helyszín és történés egybeesése, a térkép egy szilárd pontjának társadalmi cselekvést jelképező volta ritualizál, mitikus érvényességet kölcsönöz magának a topológiai egységnek. Helyek emléke, a *történelem szimbolikus tereinek* közkinccsé válása („helyek” és „nem-helyek” viszonya, miképpen Marc Augé könyve korszakos figyelmet ébresztett a jelentéses terek és helyek, valamint az ezek hiányában átélhető közösségi terek dimenzióiról 1992-ben), illetve e kiszajátítási folyamatnak akadályoztatása talán folytonos drámai epizódja a mindenkori politikai harcoknak.

Társadalmi térszerzési aktusok

A szimbolikus politizálásnak eddig csak *hatalmi* aktusairól beszéltem. Említésre méltó azonban a politikai mező másik fontos aktorának, a *társadalmi* tömegnek néhány szimbolikus megnyilvánulása is. Kézenfekvő, hogy ez a sokpólusú, plurális világ a maga színességével, aktivitásával, nemegyszer a *tiltakozás szimbolikájával* vagy az asszimilálódással válaszol a politikai kihívásokra, de épp a nagyszámú válasz miatt e társadalmi „feed back” követhetetlenül sok és árnyalt válaszlehetőséget rejt magában (Hofer i. m.). A társadalom *térbeli szerveződésfolyamatait* itt most nincs mód részletezni, sem a politikai tagoltság területi sajátosságait bővebben fejtegetni (talán elegendő utalni a választási *térképek* színorgiájára, amely jelzi a történelmi-mentális tagoltság arányait és a politikai aktivitás regionális különbségeit, valamint a pártválasztás térszerkezetét egy nagyjából északnyugati-délkeleti tengelyen, valamint Budapest történelmi választástérképeinek elemzését és „politikai földrajzi” mögöttes tartalmait áttekintők vázlataira. A politikai hatalom szimbolikus erőfölénye, a hatalom legitimitásának kieroszakolása viszont épp az erőviszonyok alávetettjeitől olyan alkalmazkodási stratégiákat, asszimilálódási hajlandóságot vagy legalább színlelési gyakorlatot kíván, amely ha nem is része a hatalom elleni harcnak, a szimbolizáció tartományában számos hatással van. Egyebek közt, mint Bourdieu kifejti, legalább a stigmatizáció ellen, a legitim identitás elfogadásáért vívott küzdelemben megvan a maga jelképes szerepe, s a szimbolikus forradalom lehet akár negatív hasznú is, amely nem

⁴ Kötetnyi további árnyalat felvázolásával szolgál még Marc Abélès műve: *Az állam antropológiája*. Századvég, Budapest, 2007: 132–140.

egy identitás visszahódítására vállalkozik, hanem egy csoport egységesítő elveit, értéktere konzisztenciáját vagy mozgósításának állandó lehetőségét tartja napirenden. Ahogy Bourdieu írja: „a régió nem követelhetné létét, ha már nem létezne mint megbélyegzett tér, mint ‚provincia‘, amelyet a ‚központtól‘ való gazdasági és társadalmi (nem földrajzi) távolsága definiál..., s mivel létezik mint gazdasági és szimbolikus tőkétől való megfosztottság, mint negatív meghatározott jelenség, ...az autodetermináció (önrendelkezés) nem egyéb, mint a heterodetermináció pusztá tagadása, (amely...) a megkülönböztető jegyek egyszerű jelképi megfordítása révén eltörli a stigmát, s odáig is elmehet, hogy új határokat húz meg, amelyekben belül garantáltatik az ily módon meghatározott identitás legitim volta” (Bourdieu 1985: 18–19.). Bourdieu gondolatmenete egybevág Habermasnak a politikai részrendszerről, s főként annak a társadalmi identitást és integrációt biztosító eszközrendszeréről főntebb idézettekkel, nevezetesen a definíciós hatalom keletkezéséről szóló véleményével. Úgy vélem, nemcsak a vezető kortárs gondolkodók érvei, hanem a megfigyelhető empirikus valóságsszintek is arról tanúskodnak, hogy a politikai uralom a legitimitás-határok megvonásánál hajlamos és képes a társadalmi szféra kárára definiálni a maga terét, s ennek számos, itt most nem elemzett, de további kutatásra érdemes rész kérdése, kompozicionális eleme, szimbolizációs kontextusa is van.⁵

A *politikai térhasználat* egyik jellegzetes vonása, hogy nem az állandóság, hanem a *mozgás* a tárgya. A primitív társadalmak tér-fogalmi természetiek, s jobbára nélkülözik a mi háromdimenziós fogalmainkat; a reneszánsz ember még szinte mértani, intellektuális szóképeket alkotott a térről, az Oxford Dictionary zsebkiadásának pedig már mintegy húszezer szóra rúg a térrel összefüggő kifejezéstára: a birtokolt terület, a viselkedési struktúra, a mikrokulturális szintű térgazdálkodás, a táj- és tértervezés ökológiai programja ma már kommunikáció-függő és dinamikus eszközzé vált. S ezt a korunk kultúráját és térszervezési elveit változtató eszközt a politika is merészen felhasználja a legkülönbélebb területbirtoklási manővereinél (bővebben lásd például Hall 1980; Túros 1993; Zombory 2011, Krasznai 2012; Heller – Fehér 1993). De mert a térhasználat cselekvéshez kötött, s a politikai befolyásolás ennek tudatában többnyire a térbeli megnyilvánulásokra érzékeny, nem pedig a perszónálisakra (vagyis tömeges társadalmi mozgást érzékel konfliktusként, de nem próbálja átlépni a személyes kritikus távolságot, csakis erőszakos helyzetben), ezért a politikus a nagy mozgásokban, nagyarányú társadalmi részvételben gondolkodik, a szimbolikus szférát csupán sejdíti vagy találmra befolyásolni próbálja. A befolyásolás fő egyik esélyes módja ezért a szimbolikus hatásmechanizmus, amelynek egyik legkönnyebben érzékelhető fajtája a mozgással együtt járó, térbeli változást előidéző. De lehetséges nem csupán a szimbolikus uralom térbeli kiterjesztése, hanem a térbirtoklás önkorlátozása is, amire példa lehet akár az ökológiai belátások és megfontolások sokasága, az európai, nemzeti és szomszédási politikák toleráns egyezésképesége, szociális vagy akár színháztárogatási rendszer költségvetési visszafogása, határon túli kisebbségi terek szuverenitásának tiszteletben tartása, nemzetközi egyezményekben vállalt kötelezettségek teljesítése stb. – végül

⁵ A legitimitációs konfliktusokat természetesen rendszerint nem a gazdasági konfliktusok, hanem a legitimáló doktrínák hordozzák (Habermas 1994: 190). Ehhez további és élményközvetlen megfigyelésekkel, szociálpszichológiai komplexitás igényével kapcsolható még Csepeli György korszakos szakmunkája *A hatalom anatómiája*. Kosuth Kiadó, Budapest, 2013: 74–89.

is az unióhoz csatlakozás mint korlátozott szuverenitási döntés is hasonló dimenzió a nemzeti politikai képviseletek kompromisszumos szférájában...

A politika *térbeli* megjelenését *jelképi* erővel hordozó sajátos példák mutatkoznak meg a plurális pártrendszeri profil kialakulásától kezdődően is. A *jelképek* könnyen kisajátítható *terében*, illetve a *térbirtoklás* érdekhátterében néhol egy mozgalom vagy párt, máshol csak egy iroda, egy kisvállalkozói szolgáltatás vagy némi vizuális manipuláció áll. A szimbolikus politikai nyelvben talán az egyik legizgalmasabb belső, kontextuális elem lett a *tárgyasítás*. A térkereső kezdeményezésekben persze (szemben a térbirtoklási eljárásokkal) óhatatlanul megjelenik az erkölcsi felelősség kérdése, s azé a *határé*, amely tér és társadalom, hatalom és politika, politika és ember között szükségképpen *kulturális és térbeli választóvonalat* jelez. A cezúra fölülről szabott-sága és a hétköznapi ember tárgyi tényé „lefokozásának” élménye kínálhatja a keretet ahhoz a más *térélményhez*, amely az egyént a maga társadalmi és történelmi terének aktív alakítójává teheti vagy megfoszthatja ettől. A tárgyasítás és az ellene megfogalmazott egyéniesedés e folyamatban a tényleges és a szimbolikus politikai magatartások és gondolkodásmódok eleme, a politikai közbeszéd egyik új témája lehet. Véleményem szerint ez nem csupán a politika nyelvének pontosításokra (vagy azok látszatára) törekvéséből ered, s nem is csak az eleve „politikailag tervezett” közbeszéd formalizmusaiból következik, hanem a politikai centrum önérdékű gondolkodásmódjának, egész berendezkedésének és stabilitásának hordozója, a „centrális erőter” kiteljesítésének eszköze is. E fizikai típusú „mágneses” erőter formálását szolgáló centralizációs ideológiák viszont számtalan térbelakási, megszállási vagy felszabadítási törekvésnek lehetnek hordozói. Ez azonban már a közpolitika terébe átcsúszó kolonializmusok tárgyalásának kérdésköre, melyben például a transznacionális terekben kialakított öt legfőbb hatásterület (*ethnoscape*, *technoscape*, *finanscape*, *mediascape* és *ideoscape*) mint a legtöbb más szociopetális térhasználatot alapvetően meghatározó jelenség kap főszerepet a modernitás kulturális dimenziói között (lásd bővebben Appadurai 1996).

Korunkban a társadalom dinamikája jelentősen felgyorsult, a *térbeli mozgás* épp a látszólag kitágult *térhatárok* között folyik, a politika „térbe nyomulása” pedig a mindenki számára ismerős mozgásjelenségek politikai evidenciává avatását eredményezi. A politikai közbeszéd ilyen *proxemikai expanziója* árulkodó jele a *hatalmi befolyás térbeli kiterjedésének*, a *térbirtoklás növekvő igényének*. Ám a térrel kapcsolatos szimbolikus bánásmód nemcsak cselekvés és harci eszköz lehet, hanem az emberi lét szükségképpen térbeliségének olyan evidenciája is, amely a tér és a társadalom viszonyában az előbbinek ad prioritást az utóbbi rovására, akár a megtévesztés, a manipuláció árán is. Ami önmagában még korántsem „politikailag tematizált” viszony csupán. A kultúrából fakadó másság, a *tér élménye* és átélése viszont egészen más szintű a politika, illetőleg a társadalom szférájában. A mai politikai kultúra kutatója, szemben az antropológusok fél évszázaddal ezelőtti kötelezettségével, a gyarmati politikai befolyás hatékonyságának elősegítésével, ma már nem szorul rá a mesterséges térfogalom fenntartására, ehelyett tekintettel lehet a *változó mozgásterek* jelentőségére, valamint a centrumok és perifériák elemzésétől a hatalomérvényesítés jelképes rendszerének feltárásáig is elmehet. Ha tud, ha képes a politikai

diskurzusok kontextuális és belső határainak, jelképes jelentéstartalmainak megfejtésére.⁶ Az pedig, hogy a hatalom miként szimbolizálja magát, egyebek közt a nemverbális jelzéseknek, a szavak mögötti beszédnek, vagyis egyfajta *kulturális univerzáljának* alkalmazási lehetősége is, s mint ilyen, az adott politikai kultúrával összefüggésben (sőt attól függetlenül is) az ember társadalmi létéhez, interakcióihoz tartozó jelenség, amely a szociális szimbólumok és a társadalmi rendszer közötti korrelációkon alapul, illetve olykor pusztán érvényes minták kérdése – éppen ezért elemezhető is. A szimbolikus szféra elemi értelmezése, a társadalmi jelenségek *jelentésének* elemi szintje is árnyaltabb asszociációkat tartalmaz, vagyis a már említett *térbeli dimenziók* (kint és bent, lent és fent, közel és távol, mikro és makro, mozgás és állapot, centrum és periféria, határok és hiátusok stb.) a mindennapi élet szövetében kibomló kulturális tartalmak rétegzettségét és változékonyságát is érintően hordoznak „meggondolandó” üzeneteket, és végső soron éppen a társadalmi konstrukciók dinamikus átalakulásai által válnak alkalmassá arra, hogy a társadalmi praxis kontextusait minél árnyaltabban felfoghassuk.

A térrel élés és a térrel bánás – politikai diskurzusforma. Számos policy sajátítja ki a vonatkoztatási területeit, részlegesen és pontosan vagy egészében is, de ezek összességében és birtoklásának jogosultságait is öndefiníció részévé téve mindig hatalmi eszközzé válik. A *térbirtoklás* és a *térkiszajátítás* a reprezentativitás szintjével (így pl. a nyilvánossággal, az érintettek körével, a tematizálással, a diskurzusok fenntartóival stb.) összefüggésben marad rejtett vagy nyilvános, leplezett vagy megjelenített, informális vagy intézményesített, legitimált vagy manipulált, külsődleges vagy belsővé tett, diskurzus-elhárító vagy provokatív tartalmú. Ezáltal maga a térelsajátítás, a *tér-beélés is diskurzussá válik*, s nyilván csak addig és annyiban marad szimbolikus, ameddig sajátos feltételek, összefüggések, körülmények és kényszerek imperatív hatásúvá, eszközjellegűvé, diskurzuskizáróvá nem teszik. Egy társadalmi tér, egy települési vagy perszonális tér csupán korlátozott mértékű külső beavatkozást képes diskurzusként feldolgozni. Ennél többet már kénytelen okkupációként, erőszakként, a diskurzust nyílt konfliktussá átalakítóként definiálni. Úgy gondolom, e virtuális határ esetében a konszolidált érdekreprezentáció nyilvános konszenzuson alapul, s bár sosem állandó, lazán definiált *keretei* a hatalmi szférában is érzékelhetőek. Magyarán: ez a szimbolikus térhasználat „maximuma”, amelynek határain túl már a direkt politikai mechanizmusok érvényesülnek.⁷ A tér-beélés nyelve tehát a *politikai szemantika* tartományába vezet, amely idővel talán eszköze lehet annak, hogy segítségével körülírható vagy mélyebben megérthető legyen számos olyan jelenség, mint pl. a tanyatelepülések vagy térségi enklávéba szorult kisvárosok definiálatlan lokális státusa, a politikai reklámok hatás-szférája, a politikai nyelv stílushasználata, a politikai marketing vagy ökológiai diskurzus térbeli hatá-

⁶ Hogy csak egyet említsek: a „haza szentsége...” mint képzet mennyiben eszköze „az elveszett paradicsom” rekonstrukciójának, a rendszerváltás utáni nemzetállam-restaurációs kísérlet mi módon hordozza a „megszentelt” térhez és a múlt időhöz való viszonyt, ez mennyiben szimplán politikai, önlegitimáló vagy a törzsi társadalom emberére is jellemző örök szükséglet, beleértve a mindenkori Másik kizárását, a szekularizálás vagy magánosítás gesztusait stb.

⁷ A politika államtól való eloldásának eseteiben – pl. a tervező közigazgatás és az érintett térség népességének kommunikációja, vagy a diskurzusokat kikényszerítő állampolgári kezdeményezések esetén – a politikai döntésekben való tényleges részvétel mozgásterének tágítása a cél, amire nem kielégítő fogalom a „demokratizálódás”, de az érdekeltek mégis „megváltoztatják a nyilvánosan elismert szükségletek interpretációit” (Habermas 1994: 176.).

sainak rendszere, a társadalmi felhatalmazások megértése, a politikai nyelv mint definíciós küzdőtér határainak leírása, a nyelviileg meghatározott társadalmi terek konstrukcióinak teremtő befolyásolása stb.⁸

Tér és szuverenitás

Amikor a politikai nyelv és a politikai kultúra térbeli vonatkozásait érintjük, a legkevésbé sem tekinthetünk el a társadalmi tér olyasfajta víziójától, amely sohasem a megfogható fizikai valóságában létezik, de amelynek határvonalait a szocializált „homo politicus” mindig tisztán érzékeli. S a tér szempontjából ennek értelmezési gyökerei az ókori görög demokrácia-felfogáshoz nyúlnak vissza, azóta persze megannyi változatban formálódva. „Ha tehát a politikait a polisz értelmében gondoljuk el, akkor célja vagy raison d’être-je az volna, hogy olyan teret hozzon létre és tartson fenn folyamatosan, ahol a szabadság virtuozitásként megjelenhet. Olyan szféra ez, ahol a szabadság világi valóság: hallható szavakban, látható tettekben és megfoghatóvá válik olyan eseményekben, amelyekről az emberek beszélnek...” (írja Hannah Arendt 1995: 163). Minthogy a „polisz-beli” (politikai) beszélgetések javarészt a szabadság kérdésköréről szólnak az ókori filozófia korai szakasza óta, a szabadság eszménye immár megszűnt „virtuozitás” lenni, helyette a szabad akarat eszményévé, szuverenitássá vált, amelyet Rousseau még az egyéni akarat hatalmának szigorú képére formált, ámde az utóbb eltelt évszázadok immár lehetetlenné tették, hogy ezen a „főhatalmú akaraton alapuló közösségen” belül minden emberi lény a maga szabad akaratára szerint éljen, lényegileg önmagáért valóan. Ez ugyanis azt eredményezi, hogy az ember sohasem lehet szuverén, hisz egy ember, közösség vagy politikai közösség szabadsága csakis mindenki más szabadsága és szuverenitása árán valósítható meg. Emellett az sem igaz, hogy az ember csakis akkor szabad, ha szuverén, s illúzió azt hinni, hogy a politikai közösségek híres szuverenitása fenntartható erőszak nélkül – írja Arendt. „Ahol az emberek individuumokként vagy szervezett csoportokként szuverenitást óhajtanak, ott alá kell magukat vetniük az akarat elnyomásának... Ha az emberek szabadok akarnak lenni, akkor éppen a szuverenitásról kell lemondaniuk” (Arendt 1995: 173–174). Talán Arendt érvei is segítenek megérteni, hogyan is történhetett, hogy a maguk szuverenitását mindennél fontosabbnak értékelő nagyhatalmak és dinasztiák, politikusok és nemzetállamok az imperializmus korának legkomolyabb kríziseit, legnyomasztóbb háborúit és legvéresebb totalitarizmusait tudták kialakítani. Mindeme szuverenitás-érvényesítő nagyhatalmi gondolkodás a huszadik század végére a megváltozó nemzetközi tér, a klasszikus állami funkciókat teljesíteni immár egyre képtelenebb hatalmak ellenében megfogalmazott realista (olykor csak reálpolitikai) szemléletmóddal találta magát szemben. Az új típusú kihívások a globális és regionális összefüggések, a geopolitikák és integrációk korában már átalakították a szuverenitás fogalmát is: egy eszme volt, amely a hatalom térbeli elosztásának, érvényesítésének nemzeti kereteit szétfeszítette, s egy eszme lett, sőt gondolkodásmód,

⁸ Lásd ehhez még Szabó Márton munkásságának legjavát, közelebről: <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/diszkurziv/ch08s02.html>

amely centrális jelentőséget nyert a politika nyelvének és a nyelv politikumának szempontjából. A hatalomról folytatott legáltalánosabb diszkurzusok része ma már, amely diszkurzusoknak nemcsak a politikai és gazdasági megoldások leírása a célja, hanem hogy különbséget tegyenek „rend és anarchia, biztonság és veszélyeztetettség, azonosság és különbözőség között” (Camilieri – Falk 1992). A szuverenitás tehát mint eszme és intézmény a tér és az idő modern nyugati tapasztalatán nyugszik, s mai értelemben aligha épülhet másra, „mint az identitásválságukat leküzdő szuverén államok és nemzetek tudatos akaratára és vállalására” (Hülvely 1995: 12).

Gazdasági és politikai folyamatok, regionalizáció és integráció, kulturális sokféleség és „poszt-szocialista nemzetállami” revansstörékvés, premodern és modern folyamatok párhuzamossága veszi körül a magyar politikai mezőt, a rendszerátalakulás folyamatában „végre-valahára” szuverénvé vált virtuális egységet. A nemzettudat korrodálódása, valamint a kormány-szintű nemzeti propaganda teremtette „idegen-” és ellenség-képek gyártása egyszerre történik meg a magyar politikai térben, szinte egymásba karolva. A megtévesztés és az önbecsapás révén sikeressé vált propaganda a tényigazságok helyébe eszkiözigazságokat állított, függetlenül attól, hogy a hazai fogyasztásra szánt image-ok milyen mértékben elfogadhatatlanok a politikai társadalom számára. „A politikai nyelv tehát, amelyet egy birodalom beszél, szükségképpen az erőszak nyelve, mert a terjeszkedés a birodalom lényegéhez tartozik” (S. N. Eisenstadt 1968 – hivatkozva és ismerteti Galló 1999: 370–381). A tér átélésének társadalmi tapasztalata és eszközrendszere ezzel az erőszakkal, valamint a nyelvben, térfogalomban, szimbolikus politikai reprezentációban megjelenő úrhatnámsággal szemben nem mindig küzdésképes. A politika nyelve – s a szimbolikus politizálásé még inkább – valamiféle univerzalizisztikus egységet céloz meg, vállalva minden konfliktust, fölhasználva minden kézreeső szimbólumot, támaszkodva egyaránt premodern és posztmodern érvekre, a társadalom megosztottságára, érdekluralitására egyaránt. Térbeli tagoltság és politikai osztottság egymásra hatásai a törzsi, államnélküli társadalmak és a komplex társadalmak elemzői számára számos területen ugyanazokban a társadalmi problematikákban jelentkeznek, s lényegében három fő területen körvonalazhatók: a szimbólumok és hatalmi viszonyok összefüggéseiben, a szimbolikus személyiség- és közösség-reprezentáció szintjein, illetve a szimbólumok és változások figyelemmel kísérésében (Cohen 1974: 138). Magyarország e polarizált társadalmi fejlődés-skálán köztes, átmeneti állapotban van, politikai rendszere éppúgy őriz törzsi („fajmagyar öntudat”, „mindannyian a Turulból jöttünk” stb.), rendies („népnemzeti gerinc”), mint modern politikai jegyeket (pl. „plurális demokrácia”). Nyelv, kultúra, történelem, habitus és politikai alrendszerek egyaránt hordoznak tradicionális örökséget és posztmodern orientációkat, metális különbségeket és mesterségesen kialakított kollektív kulturális vagy nemzeti identitást. E jegyek, folyamatok és *szimbolikus valóságuk* egyaránt a politikai átmenet, a politikai rendszer, a politikai gondolkodás része, némi túlzással szólva: nemcsak Magyarországon, hanem szerte a világban, s nemcsak ma, hanem mintegy évszázada immár. Megértésük ezért nélkülözhetetlen ma már. Dolgozatom ehhez a megértő attitűdhez próbált néhány adalékot nyújtani. A szimbolizációk gondolkodástörténete és a térfogalmak (korábbi, rendies-abszolutista és a kortárs, relativista szemléletmódok különbségeibe ágyazottan) megjelenő, reprezentált és imaginált univerzumai ma már nehezen elképzelhetők, leírhatók vagy elemezhetők a téri beszédmód, a politikai földrajz, a terek interaktív működé-

sének teljesebb rajzolatai nélkül. A köztes „pozíció”, az empirikus térátélés és a politikai nyelv szemantikus gesztusainak kölcsönhatásai ezért megnevezhetetlenek a „sűrű leírás” antropológiai és a társadalmi téralakítás politikai geográfiai áthallásainak kérdező figyelem terébe idézése nélkül...

Irodalom

- A. Gergely András (1994a): Hatalom a színen – a kampányról politikai antropológiai aspektusból. *JUSS*: 20–28.
- A. Gergely András (1994b): Rendszerváltoztatás és makrostruktúra. In: Várnai Györgyi (szerk.): *Kormány a mérlegen. A magyar kormányzat 1990–1994. Korridor kötetek*, Budapest: 54–77.
- A. Gergely András (1995): Bács-Kiskun megye színeváltozása. In: Böhm Antal – Szoboszlai György szerk.: *Parlamenti választások 1994. Politikai szociológiai körkép*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest: 278–289.
- A. Gergely András – Bayer József – Kulcsár Kálmán (szerk.): *A politikatudomány arcai*. MTA PTI, Budapest: 365–425.
- Anderson, Benedict (1983, 1991): *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso, London
- Appadurai, Arjun (1996): *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*. University of Minnesota Press
- Arendt, Hannah (1995): *Múlt és jövő között*. Osiris-Readers International, Budapest
- Augé, Marc (1992): *Non-Lieux. Introduction à une anthropologie de la surmodernité*. Éditions du Seuil, Paris. (Magyarul: *Nem-helyek. Bevezetés a szürmodernitás antropológiájába*. Elmegyakorlat. Műcsarnok-könyvek 11.) Műcsarnok Nonprofit Kft. 2012. A témakör árnyaltabb körvonalait rögzítő forrásfeltáró publikus beszélgetés elérhetése: <https://www.youtube.com/watch?v=CTUqjOFjVuU>
- Barth, Fredrik (1996): Elhatárol(ód)ások. Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio*, 1: 3–25.
- Beck, Ulrich – Grande, Edgar (2007): *A kozmopolita Európa. Társadalom és politika a második modernitás korszakában*. Belvedere Meridionale, Szeged
- Biró A. Zoltán – Oláh Sándor (1993): Emlékmű – jelkép – identitás. *Antropológiai Műhely*, 2: 87–103.
- Bodó Julianna – Biró A. Zoltán (1993): Szimbolikus térfoglalási eljárások. *Antropológiai Műhely*, 2.: 57–85.

- Bourdieu, Pierre (1972) (magyarul 1978): A szimbolikus tőke. In: A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelése. Gondolat Kiadó, Budapest: 379–400.
- Bourdieu, Pierre (1985): Az identitás és a reprezentáció. In: Szociológiai Figyelő, 1: 7–22.
- Bourdieu, Pierre – Boltanski, Luc (1975): Le fétichisme de la langue. Actes de la Recherche en Sciences Sociales, 4: 2–33.
- Buda Béla (1993): Hozzászólás a szimbólum-vitához. In: Replika, 11–12: 142–147.
- Camillieri, Joseph A. – Falk, Jim (1992). The End of Sovereignty? The Politics of a Shrinking and Fragmenting World. Edward Elgar, Aldershot
- Cohen, Abner (1974): Two-Dimensional Man. An essay on the Anthropology of Power and Symbolism in complex Society. University of California Press, Berkeley, Los Angeles
- Feischmidt Margit (szerk.) (2005): Erdély-(de)konstrukciók. Tabula Könyvek 7. Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikációés Médiatudományi Tanszék, Budapest – Pécs
- Galló Béla (1999): A „túlélés tudománya?”. Bevezetés a nemzetközi viszonyok elméletébe. In: Geertz, Clifford (1983): Local Knowledge. Further Essays in Interpretive Anthropology. Basic Books Inc., New York
- Geertz, Clifford (1994): A „bennszülöttek szemszögéből”. In: Az értelmezés hatalma. Századvég, Budapest
- Geertz, Clifford (1998) Az identitás politikájáról. Magyar Lettre Internationale, 31. <http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre31/geert.htm>
- Gyáni Gábor (2010): Az elveszíthető múlt. Nyitott Könyvműhely, Budapest
- Habermas, Jürgen (1971): A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Gondolat, Budapest: 10–13.
- Habermas, Jürgen (1994): Válogatott tanulmányok. Atlantisz, Budapest: 141–176, 183–208, 296–308.
- Hall, Edward T. (1980): Rejtett dimenziók. Gondolat, Budapest: 19–39, 137–252.
- Heller Ágnes (1996): Identitások, életterek, hatalmi terek, ismeretlen belvilágok. In: Kritika, 8: 14–17.
- Heller Ágnes – Fehér Ferenc (1993): Biopolitika. In: A modernitás ingája. T-Twins Kiadó, Budapest: 205–275.
- Hofer Tamás (1992): Harc a rendszerváltásért szimbolikus mezőben. In: Politikatudományi Szemle, 1: 29–51. http://www.matarka.hu/cikk_list.php?fusz=117294 (hofer.pdf)

- Hülvely István (1995): Néhány adalék a szuverenitás fogalomtörténetéhez. In Szuverenitás – nemzetállam – integráció. Európa-tanulmányok I., MTA PTI, Budapest: 9–16.
- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor (1994): Értékválasztás 1994. Választási kampányműsorok szimbolikus és értéküzenetei. Societas, Budapest
- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor (2013): A „szellemi termelési mód”. Kossuth Kiadó, Budapest: 64–144.
- Leach, Edmund R. (1954): Political Systems of Highland Burma. Bell, London
- N. Kovács Tímea (2007): Helyek, kultúrák, szövegek: a kulturális idegenség reprezentációjáról. Csokonai Kiadó, Debrecen
- Rechnitzer János (1993): Szétszakadás vagy felzárkózás? A térszerkezetet alakító innovációk. MTA RKK, Pécs
- Schmitt, Carl (1992): Politikai teológia. Négy fejezet a szuverenitás tanáról. ELTE JTK: 7–126.
- Szabó Márton (1994): A metaforikus politika. In: Politikatudományi Szemle, 3: 91–111.
- Turner, Victor Witter 1968 The Drums of Affliction. Calendron Press, Oxford.
- Túros Endre (1993): Református templom egy katolikus magyar faluban. Templomépítés mint szimbolikus térfoglalás. In: Antropológiai Műhely, 2: 105–115.
- Valuch Tibor (2013): Magyar hétköznapiak. Fejezetek a mindennapi élet történetéből a második világháborútól az ezredfordulóig. Napvilág, Budapest
- Zombory Máté (2011): Az emlékezés térképei. Magyarország és a nemzeti azonosság 1989 után. L'Harmattan, Budapest